

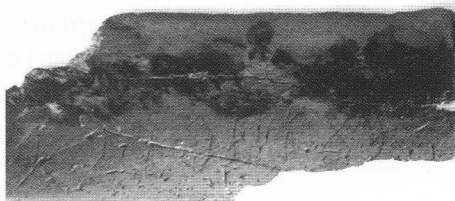
- 6. század második fele: a türk írás kialakulása;
- 7. század: kazáriai írás kialakulása (türk előzmények);
- 8. század: „késő avar” írás megjelenése a Kárpát-medencében;
- 10. század: székely írás létrejött a Kárpát-medencében.

A székely írás

A magyar nyelv honfoglalás előtti török kölcsönszavai között van három olyan – az *ír*, a *betű* és a *szám* –, amelyből arra lehet következtetni, hogy a magyarság már a honfoglalás előtt megismerkedett valamilyen írásbeliséggel. Ez azonban nem föltétlenül jelenti azt, hogy a honfoglaló magyaroknak saját írásuk volt, hiszen a magyar törzsek Kelet-Európában élve többféle ábécével találkozhattak – a göröggel, az arabbal, a héberrel, a latinnal és vélhetően a nyugati törökség írásai közül többel is. A saját írás megléte ellen szól, hogy a sok ezer honfoglalás kori sírból alig ismerünk olyan leletet, amely írást tartalmazna – egy-két jelnél hosszabb szöveget csak a Homokmégy–Halom határában talált tegezborító csontlemezen láthatunk. A jelsor egy egyelőre ismeretlen ábécéből származik, a betűk a keleti türk írás jenyiszjeji változatával és a nyugati törökség területein, Kelet-Európában használt ábécék némelyikével mutatnak hasonlóságot.

Ismerünk ugyan olyan ábécét, amellyel jelenlegi ismereteink szerint csak magyar szövegeket jegyeztek le, erről viszont nem tudjuk bizonyítani, hogy valaha a magyarság egésze használta volna. A tudományos irodalomban *székely írásnak*, a hétköznapi nyelvben elterjedtebb néven (*magyar*) *rovásírásnak* nevezett ábécé korai használata egyértelműen a székelységhez kötődik. Már első említésekor, a 13. század végén Kézai Simon krónikájában is kifejezetten a székelyek különös írásaként szerepel, és Székelyföldön kívülről egyetlen kivétellel nem ismerünk olyan emléket, amelyet ne a tudós érdeklődés, hanem valamiféle autentikus gyakorlat hozott volna létre. A kivétel egy négy betűből álló szövegtöredék, melyet egy agyagfúvóka darabja

A HOMOKMÉGY-
HALOMI FELIRAT

A BODROG-ALSÓBÜI
FÚVÓKA FELIRATA

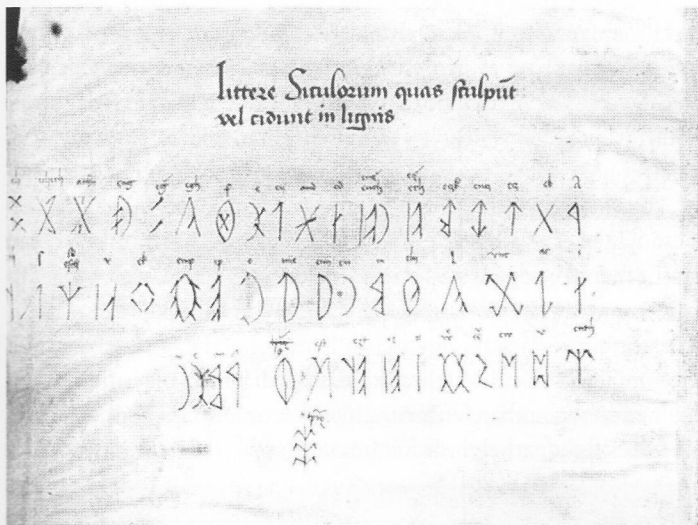
tartalmaz – ilyen kis tölcsérek segítségével juttatták be a földbe vájt vasolvasztó kemencékbe a levegőt. A fúvókát a 10. századra datált Somogy megyei, alsóbüi vaskohó műhelyegyüttesének egyik gödrében találták. A törött cserépdarabon látható négy jel mindegyike ismeretes a székely írásban, de ezt egyelőre csak a formájukról mondhatjuk el, mert a jelsornak nem tudunk megbízható olvasatot adni, így nem tudhatjuk, a hangértékük is azonos-e a székely ábécében ismeretessel. Minthogy újabban föltételezik, hogy

korai székely telepek Somogyban is lehettek, nem zárható ki, hogy az alsóbüi fúvóka a korai székelységhez köthető emlék.

A székely írás az arameus eredetű írások családjába tartozik, s ezt több tulajdonságában is őrzi. A betűket jobbról balra haladva írják, és az írás történetének korai szakaszában csak a szó végén jelölték a rövid magánhangzókat, a szó belsejében nem. Később csak az *e* hangokat nem írták ki, végül ezeket is jelölték. A történeti székely ábécé harmincnégy grafémából áll, ezek közül harminckettő fonémát, kettő hangkapcsolatot jelöl. A hosszú magánhangzók, illetve az azonos grafémával jelölt zárt *ë* és *h* kivételével minden magyar fonémának önálló jele van, és egy kivétellel mindnek csak egy jele van. A kivétel a (*k*), ezt két különböző graféma jelölheti – a legvalószínűbb, hogy azért, mert az átvett ábécében, sőt annak elődábécéiben is két különböző *k* volt, ezt végső soron az arameusból örökölhette a székely írás.

A korai emlékek betűalakjai még őrzik a vésés, karcolás, rovás emléket: a formák kialakításakor láthatóan kerülték a vízszintes, a kör alakú vagy nagyobb köríves formákat. A székely betűk az ábécé történetének kései szakaszában kezdtek jelentősen módosulni a tollal való írás következtében, a 17. századtól a kézírásban megjelentek a kerekded formák. A papírra írás, illetve a latin ábécé gömbölydedebb betűinek hatása azonban már a legkorábbi emlékekben is kimutatható, a germán rúnákhoz hasonló szigorú szögletesség teljes következetességgel egyetlen eddig megtalált emlékekben sem érvényesül. A latinul írók gyakorlatával mutat hasonlóságot, hogy

az egymás mellett álló betűket, ha ez lehetséges volt, összevonták, a már leírt betűk vonalát fölhasználták a következő betű írásakor. A székely írás fennmaradt alfabétumai különféle ligatúrákat is bemutatnak, de ezek valójában nem az ábécé részei, sokkal inkább példák a ligatúraalkotás lehetőségeire. A székely írással készült szövegek minden bizonnyal teljesen kiejtéstükrözők voltak, azaz a szavak lejegyzése a latin betűs magyar helyesírással ellentétben nem jelezte a morfémahatárokat, a szótő és a toldalékok találkozásakor a ténylegesen kiejtett hangokat írta le (pl. *aggyunk, láttya*).

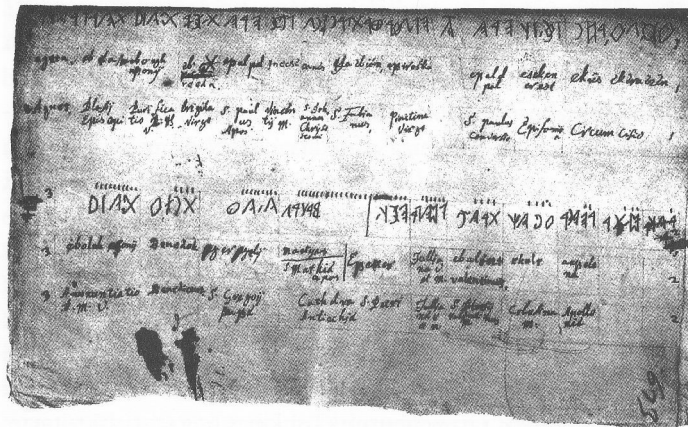

A NIKOLSBURGI ÁBÉCÉ

A székely ábécé grafémái valószínűleg nem egy időből származnak: jól látszik a jelkészleten a grafikai egységesítés nyoma. Ez a 13. században – vagy valamivel később – történhetett, mert a jelenlegi betűsor már a 13. században kialakult magyar hangrendszeret tükrözi. Az ábécé alaprétege minden bizonnyal valamilyen török írás lehetett, méghozzá olyan, amelyik még elég jól megőrizte annak az ábécének a karakterét, amelyből a keleti türk és a nyugati török írásokat származtatják. A székely írás nem hozható viszont közeli kapcsolatba a 8. századra datált avar kori sírokból előkerült emlékek – a legismertebbek a nagyszentmiklósi kincs és a szarvasi tütartó,

valamint a Kiskundorozsmán talált íjmerevítő lemezek – ábécéjével, s az erdélyi Szertő-tetőn talált kő jeleivel sem. A szakirodalomban régóta vallott nézet szerint a székely írásnak volnának a cirill, illetve a glagolita ábécéből kölcsönzött jelei is, ez azonban nem igazolható biztonsággal.

A székely írás ma ismert régebbi emlékeinek legnagyobb részét székelyföldi templomokban találták, legtöbbjükét Udvarhelyszékben. Tartalmukat tekintve is egy csoportba tartoznak: a feliratokon valamilyen személynév szerepel, a székely betűk mellett sokszor latin betűs szöveg is olvasható, amely évszámot, esetleg nevet is tartalmaz. Az évszámok a templom felújításának évét jelölik meg, a székely írással írt név pedig a felújítást végző mesterek neve, esetleg még egy-két szó. A különböző technikával készített – vésett, karcolt, festett vagy krétával rajzolt – templomfeliratok között van olyan is, amelyet nem sikerült még kielégítően megfejteni. A templomfeliratok közül a 13. század végére, a 13–14. század fordulójára datálják a karácsonyfalvi és a vargyasi feliratot; a 14. századra a dályait, 15. század második felére-végére a bágyi és a gelencei feliratot, a 16. századra a csíkszentmihályi, derzsi, bögözi, dálnoki és a három berekeresztúri feliratot; a 17. századra egy másik karácsonyfalvi, a szentmihályi, a rugonfalvi és az énlaki feliratot. 16. századi lehet a ma ismert egyetlen, nem templomban fennmaradt emlék, amely nemrégiben került elő a székelyudvarhelyi vár föltárásakor.

A BOLOGNAI ROVÁSEMLÉK:
LUIGI FERDINANDO
MARSIGLI MÁSOLOTA
A GYERGYÓSZÁRHEGYI
ROVÁSBOTRÓL

Minden bizonnyal székely kötődésű az a naptár, amelyet 1450 után nem sokkal székelyföldi származású ferencesek írhattak, s amelyet a szárhegyi obszerváns ferences kolostorban talált és másolt le 1690-ben az erdélyi szorosok katonai biztosításának megszervezésére odarendelt itáliai hadmérnök és tudós, Luigi Ferdinando Marsigli. Vélhetően székely szerzője volt annak a feliratnak is, amelyet Hans Dernschwamnak, a Fuggerek magyarországi intézőjének – aki egyébként könyvgyűjtő is volt – a naplója őrzött meg, s amelyet az isztambuli Követek Háza istállójának falán találtak 1555-ben az ott elszállásolt magyar követség tagjai. A feliratot a szöveg szerint egy korábbi követség lovásza, Kedei Székely Tamás készítette 1515-ben, s a követek viszontagságait örökítette meg, kivételesen balról jobbra olvasandó betűkkel.

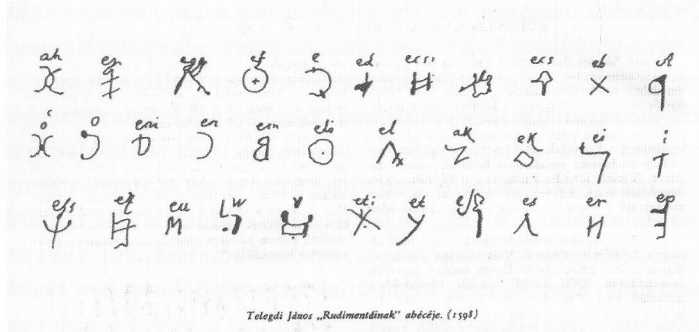
Constantinopolis in publico aedificatione quod M. Bassa a conditorum dicitur V. M. D. Octavo
scripsit et longis temporibus fuerit. Repertus ab exploratore parva. Italico in pariete circa 16
revera eulogio abo. l'edico. In quo sequitur per V. M. Bassa instigat fuerit. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico.
revera eulogio. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico. l'edico.

BA XTPB TBCXY KEXXC TKNY APAC OTNPOXY OMPY TRIFN P
 XTAPPT XNAKPA OYXKETO TMAKCB FXC PPIFN
 OYPT IOA KBM TNYPCF IAQXO OPIPN FYXC IHBACMA

Á KONSTANTINÁPOLYI
 FELIRAT (1515)

A székely írás első, nem székely kötődésű emlékei a 15. századból származnak. Mátyás udvarából indult az a kultusz, amely a korábban csak a Székelyföldön ismert betűsorra fölhívta a korabeli magyar tudományosság figyelmét. Ekkor készült a később Nikolsburgban talált ábécé, amelyet a Mátyás-udvarral kapcsolatban lévő morva Philipus de Penczicz másolt be egyik könyvének borítóhártyájára, és ekkor alkotta meg a király történetírója, Thuróczi János azokat a székely írásról szóló toposzokat, amelyek később a humanista irodalomban elterjedtek.

A székely írást valószínűleg soha nem használták széles körben, ezt mutatja, hogy hétköznapi tárgyakon nemigen találkozunk vele a korai időkből, és a 16–17. század fordulóján Szamosközy István is ezért használhatta titkosírásként. Ebben az időben, 1598-ban készült az első székely betűs ábécéskönyv is, Telegdi János állította össze. A könyvecskét széles körben másolták, sok kézirata maradt fenn,

TELEGGI
RUDIMENTÁJÁNAK
ÁBÉCÉJE (1598)

Telegdi János „Rudimentálnak” ábécéje. (1598)

Oratio Dominica
 A 3 7 8 1 4 M 10 2 4 4 4 1 8
 H 9 1 3 8 2 2 1 2 2 2 3 1 2 3 X
 3 Y H 4 4 3 2 2 2 2 1 3 M 3 2 2 Y H 4
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16
 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30
 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45
 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60
 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75
 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90
 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100

A MIATYÁNK TELEGGI JÁNOS RUDIMENTÁJÁBÓL (1598)

néhány kivételtől eltekintve – ilyenek Moga Mihály glosszái és az ő betűsorával közeli kapcsolatot mutató egyik ábécé, amelyet Kájoni János jegyzett le –, valamennyi 17–18. századi kéziratos emlékek Telegdi ábécéje a forrása. A 16–17. században elsősorban a peregrinus diákok körében vált kedvelté a székely írás, de írtak vele többek között verset, névnapi köszöntőt, anyakönyvi bejegyzést is.

MAGYAR ŐSTÖRTÉNET 6.

A honfoglalók műveltsége

Szerkesztette:
SUDÁR BALÁZS

HELIKON

© Szerzők, 2018
© Sudár Balázs, 2018
© Helikon Kiadó, 2018
© MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport, 2018
Illusztrációk © Boldog Zoltán, Nagy Béla, Pápai Fruzsina, 2018

Fényképek:

*Andrej Belavin, Bernert Zsolt, Bíró Bernadett, Bollók Ádám, Füredi Zoltán, Hapák József,
Jánosi Csaba, Klima László, Mende Balázs Gusztáv, Novák László Ferenc, Petkes Zsolt,
Retkes Tamás, Sipőcz Katalin, Somfai Kara Dávid, Sóti István, Szöllősy Gábor*

Grafika:

Boldog Zoltán, Pápai Fruzsina

Térképek:

Nagy Béla

Köszönettel tartozunk az alábbi személyeknek és intézményeknek:

*Erdélyi Napló, László Zoltán, Sóti István, Magyar Nemzeti Múzeum,
Nagyházi Galéria és Aukciósház, Wosinsky Mór Megyei Múzeum*

www.helikon.hu
www.btk.mta.hu

TARTALOM

Előszó (Sudár Balázs)	8
Nyelv	11
Nyelvek az eurázsiai sztyeppén (F. Gulyás Nikolett–Gulyás Bence) ...	11
A magyar nyelv finnugor kapcsolatrendszere (Szeverényi Sándor) ..	16
A magyar nyelv kapcsolatai a honfoglalás előtt (Sándor Klára)	25
Írás	31
Az eurázsiai sztyepei »rovás« írások és a székely írás (Vásáry István)	31
Írástörténeti háttér	31
A betűírások fajtái	32
Írástechnika	32
Az írás iránya és a betűk sorrendje	33
Az ábécék kialakulásának történeti háttere	33
Az eurázsiai sztyepei »rovás« írások	34
A székely írás eurázsiai háttere	38
A székely írás (Sándor Klára)	39
Hatalmi jelképek	45
Hatalmi jelvények a sztyeppén (Ivanics Mária)	45
A honfoglaló magyarok zászlaja és az Árpád-sávok (Körmendi Tamás)	46
Turul (Sudár Balázs)	48
Tamga (Ivanics Mária)	51
Színek a sztyeppén (B. Szabó János)	52
A Hétmagyar és a hetes szám (B. Szabó János)	54
Néprajz és őstörénet	57
Néprajz az őstörténet kutatásában (Paládi-Kovács Attila)	57
Rokon népek magyar kutatói	66
Reguly Antal (Tamás Ildikó)	66
Vámbéry Ármin (Sárközy Miklós)	68

Munkácsi Bernát (<i>Tamás Ildikó</i>)	70
Almásy György (<i>Somfai Kara Dávid</i>)	71

Mesék, mondák 74

A magyar népmesekincs eredete és régi rétegei (<i>Voigt Vilmos</i>)	74
A magyar honfoglalás mondanaköre és annak utóélete (<i>Landgraf Ildikó</i>)	80
Hun hagyomány, Attila-hagyomány (<i>Sudár Balázs</i>)	92
A fehér ló nyomában (<i>Dallos Edina</i>)	96
Botond (<i>B. Szabó János</i>)	98

Zene 101

Énekmondás (<i>Csáji László Koppány</i>)	101
Árpád-kori hangszerek (<i>Sudár Balázs</i>)	106
A magyar népzene korai rétegei (<i>Paksa Katalin</i>)	113

Játékok 118

Társasjátékok (<i>Lukács Nikoletta</i>)	118
Juh-astragalos játékkockák (<i>Lukács Nikoletta</i>)	118
Malomjáték (<i>Lukács Nikoletta</i>)	119
Hogyan játszunk a bokacsonttal?	
Mongol <i>sagai</i> -játékok (<i>Füredi Zoltán</i>)	121
Sportjátékok	125
Mongol ünnepi sportjátékok (<i>Füredi Zoltán</i>)	126
Egy török lovasjáték, a <i>dzsirit</i> (<i>Szöllősi Gábor</i>)	130
Íjászat mint sport az Oszmán Birodalomban (<i>Sudár Balázs</i>)	132

Hítvilág 134

Vallások a sztyeppén (<i>Eördögh Balázs</i>)	134
Az orhoni feliratok világképe (<i>Eördögh Balázs</i>)	140
Sámánok Közép-Ázsiában és Szibériában (<i>Somfai Kara Dávid</i>)	146
A sámánizmus	146
Lélekképzetek	149
A sámánszertartások eszközei	151
Szellembúcsúztatás, halotti tor	153
A magyar ősvallás kutatása (<i>Voigt Vilmos</i>)	156

Táltos és boszorkány a magyar néphitben (<i>Pócs Éva</i>)	160
A korai magyar hitvilág írásos emlékei (<i>Sudár Balázs</i>)	168
Kőemberek	172
Kőemberek (<i>balbal</i>) Belső-Ázsiában (<i>Somfai Kara Dávid</i>)	173
Amulettek	174
Ongonok, amulettek honfoglalás kori sírokban (<i>Soós Rita</i>)	174
Balta alakú amulettek (<i>Zágorhidi Czigány Bertalan–Füredi Ágnes–Türk Attila</i>)	176
Keresztény hátterű tárgyak a 10–11. századi Kárpát-medencében (<i>Langó Péter</i>)	178
A honfoglalás kori jelképes koponyalékelés (<i>Bernert Zsolt–Buzár Ágota</i>)	180
Temetkezés	184
A honfoglalás kori temetkezések jellegzetességei (<i>Soós Rita</i>)	184
Halotti szemfedők (<i>Balogh Bodor Tekla</i>)	187
Fejfa, lábfa – „kopjafa” (<i>Novák László Ferenc</i>)	189
Árpád sírja (<i>Spekner Enikő</i>)	195
Vizuális művészet (<i>Bollók Ádám</i>)	198
Kötetünk szerzői	206

Rövidítések

B. Z. = Boldog Zoltán
M. A. = Mátéffy Attila
S. B. = Sudár Balázs
S. K. = Sándor Klára
S. K. D. = Somfai Kara Dávid
SZ. S. = Szeverényi Sándor